

Rozvrstvení češtiny

Popis rozvrstvení češtiny se tradičně prováděl prizmatem jazykových útvarů a poloútvárů (spisovný jazyk, nářečí, nadnářeční útvary, slangy, argot...). V současné jazykovědě se však prosazuje komunikační pohled na tuto otázku: a) zobecňují se typy situací, ve kterých se komunikuje v češtině, a celé komunikační sféry/domény; a b) sledují se faktory, které rozhodují o konkrétní podobě jazyka užívaného v těchto situacích a sférách. Komunikační přístup k rozvrstvení češtiny si tu představíme i my, útvárovou terminologií ovšem neopustíme úplně.

Komunikace v češtině se v zásadě odehrává ve dvou makrosférách – ve sféře běžné, každodenní, neformální, nepodléhající regulaci, a ve sféře formální, s vyššími nároky na mluvčího/pisatele a se společensky závažnějšími cíli, ve které je výběr jazykových prostředků regulován normami.

Formální komunikace probíhá ve vědě, politice a administrativě, v oblasti práva, vzdělávání, náboženství aj.; účastníci (alespoň jeden z nich) v ní vystupují jako zástupci nějaké společenské instituce; komunikace bývá písemná i zvuková (formální projevy mluvené však bývají často předem koncipovány písemně), většinou připravená, zpravidla veřejná (tj. adresátů je větší množství a mluvčí/pisatel k nim nemá bezprostřední vztah). Užívání jazyka je tu různými způsoby regulováno (zákony, vyhláškami, kodifikačními příručkami, firemními jazykovými směrnici a kodexy), účastníkům záleží na dodržování jazykové správnosti, výběru prostředků se věnuje pozornost, mnohdy dochází ke kontrolám a korekturám, často se počítá s uchováním nebo reprodukováním textu.

Jsme-li v nějaké situaci poprvé a nevíme, jaký typ komunikace je očekáván, je vhodné předpokládat, že by mohlo jít o formální komunikaci, a tomu přizpůsobit výběr jazykových prostředků.

Funkčně a slohově rozrůzněná, avšak v zásadě jednotná soustava jazykových prostředků očekávaných při formální komunikaci se tradičně nazývá **spisovný jazyk** a podléhá kodifikaci (zachycení v příručkách).

Neformální komunikace probíhá hlavně v rodině, s přáteli, s kolegy na pracovišti/se spolužáky, při volnočasových aktivitách a při obstarávání běžných potřeb, ale také v oblasti masové zábavy; účastníci při ní vystupují

sami za sebe a svůj jazykový projev si obvykle předem nepřipravují; neformální komunikace je typicky zvuková a neveřejná, ale v současné době roste zastoupení neformální komunikace i v situacích veřejných (v médiích, zejména soukromých a určených mládeži) a výrazně také v podobě písemné (zejména elektronické: esemesky, facebookové statusy, chat). Taková komunikace není regulována institucemi a na formální správnosti při ní nesejde; texty se obvykle neuchovávají, resp. mluví/pisatelé nepočítají s tím, že by se uchovávaly.

V této souvislosti je podstatná proměna komunikace, k níž dochází v masových sdělovacích prostředcích. Média totiž plní ve společnosti významnou úlohu, mj. fungují jako jazykové vzory. V současnosti média procházejí procesem, který bývá nazýván konverzacionalizace a kolokvializace a není zdaleka omezen jen na Českou republiku: záměrně se přibližují běžné komunikaci a snižují svou formálnost. Do tradiční domény spisovného jazyka – do krásné literatury proniklo neformální vyjadřování již před desetiletími.

Na rozdíl od formální komunikace, svázané v zásadě s jedním jazykovým útvarem – se spisovným jazykem, je podoba češtiny při neformální komunikaci výrazně rozrůzněná a spojovat ji s jediným jazykovým útvarem nelze.

Přes 70% obyvatel ČR žije ve městech, industrializace u nás začala brzy a stále se zvyšuje vzdělanost obyvatel – z těchto důvodů jsou dnes tradiční **nářečí** výrazně nivelizována. Jejich slovní zásoba je vázána na způsob života, který je prakticky už minulostí. Jednotlivá nářečí už tak v současné české společnosti zpravidla neplní úlohu soustavy prostředků pro běžné dorozumívání – neznamená to však, že by byla zcela mrtvá: stávají se součástí folkloru, stavebním kamenem nově posilovaných regionálních identit. Výsledkem nivelizace nářečí je ustavování **interdialektů** (širěji užívaných nadnářečních útvarů) – ty se staly základními soustavami jazykových prostředků pro neformální komunikaci.

Navzdory nářeční nivelizaci je tedy stále v české jazykové situaci významné rozrůznění teritoriální: pro makrosféru neformální komunikace lze vymezit dvě základní podoby češtiny podle původu mluvícího – **západní** (Čechy a západní okraj Moravy, tzn. něco přes 60% rodilých mluvících češtiny) a **východní** (výrazná většina Moravy a Slezska). Rozdíly mezi nimi se projevují v hláskosloví

(*chtít* × *chtět*, *sebrat* × *zebrat*, *sedumnác* × *sednást*) a ve výslovnosti, v tvarosloví (*mladej-mladý* × *mladý-mladí*, *sedněte si* × *sednite si*, *řehtá* × *řehce*) i ve slovní zásobě (*slunce* × *slunko*, *překážet* × *zavazet*, *vejde se* × *vleze se*).

Podoba jazyka užívaná při neformální komunikaci v západní části českého jazykového území je poměrně jednotná a bývá označována jako **obecná čeština**. Úžeji územně vymezené jevy však existují i v Čechách nadále, např. *do Písecký ulice* × *v Píseckej ulici*, *s tátovo kabátem*, *proužkatý* v jižních Čechách, *pro kluci*, *před nemocnicej* v severovýchodních. Specifické postavení má obecná čeština středočeského typu: plní totiž roli neregionálního nespisovného jazyka (jakéhosi prototypu nespisovnosti) v literárních překladech, ve filmovém dabingu apod.

Na Moravě je územní rozrůznění neformální komunikace větší než v Čechách, nářeční jevy se drží pevněji. Relativně jednotný je interdialekt východomoravský, rozrůzněnější středomoravský (Brněnsko × Olomoucko) a slezský. Jazykové rozdíly mezi západem a východem českého území přesahují svým způsobem i do oblastí formální komunikace: v Čechách se prosazuje neformální komunikace ve větším množství situací než na Moravě, a zejména než ve Slezsku.

Vedle rozdílů územních hrají v rozrůznění podob neformální komunikace roli i faktory sociální a sférové (profesní mluva, slangy, komunikační zvyklosti malých kolektivů), tematické (o vážných tématech se komunikuje formálněji), generační, a v neposlední řadě i rodinné (specifická rodinná slova, fráze, „hlášky“) a individuální.

Rozdělení komunikačních kódů (jazykových útvarů) je v českém jazykovém prostředí (na rozdíl od některých jiných) spíše dáno typem komunikační situace než společenskou příslušností jedince. Rodilých mluvících češtiny, kteří komunikují spisovně ve všech situacích, je velmi málo, víc je nepochybně těch, kteří nejsou formálního vyjadřování vůbec schopni. Většina Čechů však v nějaké míře ovládá a užívá dvě podoby češtiny (spisovný jazyk a nějakou formu interdialektu), na Moravě a ve Slezsku mimo velká města mnohdy i tři: spisovný jazyk (i mluvený), interdialekt a nářečí.

R. A.